

GIÁM SÁT SINH VIÊN THỰC TẬP THỰC TẾ: MỘT CÔNG VIỆC CÓ TÍNH CHUYÊN NGHIỆP

Trần Thị Minh Đức

Trung tâm Nghiên cứu về Phụ nữ, Đại học Quốc gia Hà Nội.

Trên thế giới, tại các nước có nghề trợ giúp tâm lý phát triển, để trở thành nhà tâm lý học thực hành làm việc độc lập trong lĩnh vực tham vấn - trị liệu, người học cần có thời gian đào tạo trung bình là 8 - 9 năm. Theo giáo sư Jeffrey Fagen (Đại học Saint John), để làm việc không bị giám sát trong lĩnh vực trợ giúp tâm lý học, người học cần có bằng cử nhân tâm lý học 4 năm, bằng thạc sỹ thực hành 2 năm, kèm theo 3 năm làm việc có giám sát tại cơ sở và có một số chứng chỉ về kỹ năng nghề chuyên sâu, hoặc họ phải đạt ở cấp tiến sĩ tâm lý học thực hành (3-4 năm) và thực hành 1 năm nội trú dưới sự giám sát toàn thời gian⁽¹⁾.

Trong bối cảnh hành nghề tâm lý hiện nay ở Việt Nam, một số sinh viên Khoa Tâm lý học đã tham gia vào các hoạt động nghề nghiệp ngay từ khi còn học năm 2, 3. Công việc mà sinh viên thường làm là trợ giúp trẻ em có khó khăn về tâm lý, về học đường. Và, với bằng cử nhân tâm lý học, sinh viên có thể được nhận làm việc ở các trung tâm tư vấn, trường học, phòng khám tâm lý - y tế... , mặc dù các kỹ năng tâm lý chuyên ngành của sinh viên được trang bị ở đại học còn rất mỏng và sơ sài so với yêu cầu của nghề nghiệp. Sự góp mặt của sinh viên trong thực hành nghề trợ giúp tâm lý đang đặt lại vấn đề thực tập thực tế của sinh viên đối với Khoa Tâm lý học, Trường Đại học KHXH&NV.

Trong khuôn khổ trình bày có giới hạn, bài viết của chúng tôi chỉ tập trung nói về trách nhiệm của giáo viên Khoa Tâm lý học đối với vấn đề thực hành chuyên môn của sinh viên, phân tích vai trò của giáo viên với tư cách là người giám sát sinh viên thực tập, mà không bàn tới vai trò, trách nhiệm vô cùng có ý nghĩa của những người giám sát sinh viên thực tập tại các cơ sở. Các thông tin của bài viết được phân tích dựa trên số liệu điều tra về thực trạng đào tạo lý thuyết và thực hành tham vấn và trị liệu (Đề tài do Đại học Quốc gia Hà Nội cấp, 2007) và những đánh giá của nhóm sinh viên thực tập tham vấn được giám sát bởi giáo viên bộ môn (K.49, 2007). Bài viết được trình bày theo 3 phần sau:

1. Thực trạng công tác giám sát thực tập của sinh viên.
2. Phân tích trường hợp nhóm thực tập tham vấn có giám sát chuyên môn.
3. Những điều rút ra từ thực tập có giám sát.

Xét từ khía cạnh đào tạo, nhu cầu trợ giúp tâm lý của xã hội hiện nay đã thúc đẩy các Khoa Tâm lý học nói chung, đặc biệt là Khoa Tâm lý học, ĐHKHXH&NV nói riêng tăng cường dạy thực hành cho sinh viên. Trong chương trình cử nhân tâm lý học đã xuất hiện các môn học hướng đến dạy kỹ năng tâm lý, dù bước đầu mới ở dạng "thực hành hoá lý thuyết". Các môn học như: Tâm lý học tham vấn, Kỹ năng tham vấn, Phân tích ca, Tâm lý học trị liệu, Tâm lý học lâm sàng, Chẩn đoán tâm lý, Tâm bệnh học, Tư vấn trong quản lý kinh doanh và 2 kỳ thực tập thực tế chuyên ngành và toàn khoá tại cơ sở, đã giúp sinh viên tâm lý học tăng cường "cảm giác nghề nghiệp" và hướng sinh viên đến sự tự giác "học nghề" tại các cơ sở trợ giúp tâm lý.

Với quan niệm tâm lý học là một nghề thì thực tập thực tế của sinh viên cần được nhìn nhận như một phương pháp đào tạo chuyên nghiệp với mục tiêu cần nhắm tới là giúp sinh viên:

- Nhận thức về bản thân, về người khác tốt hơn và có khả năng làm việc hợp tác;
- Định hướng rõ ràng hơn về một chuyên ngành cụ thể mà sinh viên sẽ làm khi ra trường và phát triển thái độ nghề nghiệp;
- Vận dụng kiến thức lý thuyết vào thực tiễn để nâng cao kỹ năng nghề, nhằm giảm dần sự lệ thuộc của sinh viên vào giáo viên và sách vở.

Tâm lý học là một ngành đào tạo thực hành, nên việc thực tập tâm lý học cần phải liên tục, mang tính tích lũy và nâng dần sự phức tạp của việc thực hành kỹ năng, phương pháp tiếp cận, cũng như sự ý thức hoá về khía cạnh chuyên môn, đạo đức và pháp lý của nghề... Điều này bắt buộc các chương trình thực tập phải gắn với các cơ sở thực hành và phải có quy trình giám sát chặt chẽ từ giáo viên và chuyên viên cơ sở. Dưới đây sẽ xem xét thực tế sinh viên tâm lý học đã thu nhận được gì từ hình thức thực tập thực tế này.

1. Thực trạng công tác giám sát thực tập của sinh viên

Trong một số năm lại đây, những cơ sở thăm khám tâm lý và tư vấn tâm lý như Khoa Tâm thần, Viện Quân y 103; Khoa Tâm thần nhi, Bệnh viện Nhi Trung ương; Khoa Tâm thần, Viện Tâm thần Trung ương - Bạch Mai; Phòng Tư vấn tâm lý Hoa Sữa - Trường Trung cấp kinh tế - du lịch tư thực; Công ty Tư vấn An Việt Sơn; Cơ sở thăm khám tâm lý trẻ em N-T; Phòng Tư vấn Online, Công ty Tư vấn đầu tư y tế (CIHP) và các trường phổ thông trung học, như Đinh Tiên Hoàng, Nguyễn Tất Thành đang là những địa chỉ thu hút sự thực hành nghề của sinh viên tâm lý học. Trong điều kiện không phải mọi cơ sở thực tập về tâm lý học ở Việt Nam đều có các nhà tâm lý học được đào tạo ở cấp thạc sỹ hay tiến sỹ chuyên

ngành, thì việc đưa sinh viên đến những cơ sở thực hành nhằm cung cấp cho họ một sự đào tạo mở rộng theo lối kinh nghiệm thực tế với sự giám sát kết hợp của giáo viên đại học là rất khả quan. Tuy nhiên, thực tế việc xây dựng quy trình thực tập của sinh viên, cũng như quan niệm về giám sát sinh viên thực tập đã chưa được nhìn nhận một cách đúng đắn và nghiêm túc từ phía giáo viên.

Cần nhấn mạnh rằng: Giám sát sinh viên thực tập trong lĩnh vực tâm lý học là một công việc có tính chuyên nghiệp. Đó là một quá trình tương tác liên cá nhân, trong đó giáo viên (hoặc chuyên gia tâm lý cơ sở) được chỉ định để tạo điều kiện thuận lợi cho sự phát triển thái độ và kỹ năng nghề của sinh viên⁽³⁾.

Vậy, người giám sát sinh viên thực tập trong ngành tâm lý học là ai? Đó là những người có trình độ chuyên môn sâu, có kinh nghiệm hoạt động thực tiễn và được huấn luyện về công tác giám sát để thúc đẩy một cách hiệu quả quá trình thực tập nghề của sinh viên.

Hiện nay, trong lĩnh vực tâm lý học thực hành vẫn còn quan niệm coi nhẹ việc dạy sinh viên thực hành và thực tập thực tế ở cơ sở của sinh viên. Vì vậy, công tác giám sát sinh viên thực tập không gây được sự quan tâm từ phía các giáo viên có chuyên môn sâu. Điều này có nghĩa là chúng ta hiểu không đúng về vai trò người giám sát, người hướng dẫn sinh viên thực tập. Ví dụ như ở Khoa Tâm lý học, ĐHKHXH&NV, tất cả các giáo viên trẻ nhất, giáo viên mới ra trường ở các bộ môn, như bộ môn Tâm lý học xã hội, Tâm lý học lâm sàng và Tâm lý học quản lý - kinh doanh đều chịu trách nhiệm xây dựng chương trình và đảm nhận việc giám sát thực tập của sinh viên. Có vẻ như chúng ta đang trút gánh nặng chuyên môn lên các giáo viên trẻ, khi họ thực sự chưa vững vàng về kiến thức và kỹ năng chuyên ngành. Trong khi công tác giám sát thực tập đòi hỏi nhiều kinh nghiệm chuyên môn và quan trọng hơn, người giám sát phải có năng lực hướng dẫn sinh viên thực tập - có kỹ năng giám sát! Dưới đây là ý kiến của một số cựu sinh viên về người hướng dẫn thực tập thực tế mà họ đã trải qua:

"Giáo viên không phải đứng ngó sinh viên thực tập hay bảo sinh viên làm theo ý mình, mà công việc của giáo viên là giám sát sinh viên thực hành, buộc sinh viên phải tuân theo một kế hoạch thực tập có sự giúp đỡ của chuyên gia cơ sở và sự hỗ trợ kiến thức, kỹ năng của chính giáo viên đó" (Cựu sinh viên K48, nhân viên tư vấn thuộc TTTVAVS).

"Các thầy cô không biết được thực tế chúng tôi đã thực tập như thế nào ở các cơ sở. Còn ở nơi thực tập họ không có trách nhiệm gì với sinh viên cả. Nếu bạn nào không đến thực tập thì giáo viên cũng không biết. Cuối cùng họ vẫn có cái báo cáo thực tập" (Cựu sinh viên K47, đường dây tư vấn 18001567).

Thực tế là giáo viên đã coi trọng bản báo cáo thực tập chủ yếu tập trung vào vấn đề lý thuyết và đã đánh giá "tay nghề" của sinh viên chỉ duy nhất qua báo cáo thực tập. Điều này có vẻ như chúng ta đã quên mục tiêu thực tập thực tế của sinh viên tại cơ sở. Câu hỏi cần làm sáng tỏ là: Thực tập ở cơ sở nhằm nâng cao kỹ năng thực hành của sinh viên hay nâng cao kỹ năng viết báo cáo thực tập từ các dữ

liệu lý luận cóp nhặt trên sách vở hoặc/và dữ liệu của cơ sở? Nhận xét của những SV được phỏng vấn dưới đây giúp chúng ta hình dung được thực trạng thực tập của sinh viên ở cơ sở.

“Ngay cả đối với SV đi thực hành, việc thực hành không chỉ thể hiện qua 1 báo cáo chép từ tài liệu. Ví dụ thả cho SV đến mấy tháng ở 1 cơ sở thực tập nào đấy, chẳng biết SV làm như thế nào, không có theo dõi chặt chẽ xong rồi kết thúc có thể chỉ là cái báo cáo hết sức khô cứng, hư vô chẳng có ý nghĩa gì cả. Đấy cũng xong 1 quá trình thực hành. Tôi thấy cách thực hành như thế không có hiệu quả” (Sinh viên K49).

“Giám sát thực tập của SV ở cơ sở sẽ mang lại hiệu quả cao khi SV được giúp đỡ bởi những giáo viên, chuyên gia đã có kinh nghiệm giám sát. Có thể giáo viên hướng dẫn thực tập không chuyên sâu về tay nghề hẹp như chuyên gia ở cơ sở, tuy nhiên họ phải có kỹ năng giám sát việc nâng cao tay nghề của sinh viên. Nhưng mà thực tế giáo viên chỉ cho điểm thực tập trên bài viết sau thực tập” (Cựu sinh K46, chuyên viên tư vấn online).

Do coi nhẹ quá trình học thực hành của sinh viên, nên dường như chúng ta đưa sinh viên đi thực tập trong trách nhiệm là người “bảo vệ” sinh viên, hơn là người giúp sinh viên củng cố những kiến thức, kỹ năng đã học; giúp sinh viên có thể áp dụng chúng vào thực tế ở cơ sở. Như một cựu sinh viên K.48 nhận xét: “Ngay cả những giáo viên có chuyên môn tốt, trước và trong khi đưa sinh viên đi thực tập cũng chỉ làm nhiệm vụ hướng dẫn hình thức, quan tâm đến chuyện ăn ngủ của sinh viên hơn là giúp họ có tay nghề. Còn thực tập ở Hà Nội, giáo viên không biết rõ sinh viên thực tập thế nào; cơ sở thực tập thì chẳng ai quan tâm đến sinh viên có đến hay không và muốn làm gì. Trong khi sinh viên thấy có nhiều việc có thể giúp được họ. Ví dụ như hỏi chuyện để làm giảm căng thẳng người nhà của bệnh nhân...”.

Hình như là chúng ta cũng đang “phó mặc” trách nhiệm giám sát thực tập thực tế cho chuyên gia ở cơ sở, trong khi sự liên hệ của họ với chúng ta còn lỏng lẻo về cam kết! Có lẽ chúng ta đang để sinh viên “tự bơi”, “tự ngụp lặn” để có được cảm giác nghề! Do không cảm thấy được nâng cao kỹ năng nghề nên hầu như sinh viên tâm lý học chưa thực sự hài lòng với các đợt thực tập. Nhìn ở góc độ khác, họ cảm thấy như bị bỏ rơi! Vấn đề đặt ra là: Có lẽ chúng ta đã coi nhẹ yếu tố giám sát chuyên môn trong quá trình thực tập thực tế của sinh viên?

2. Phân tích trường hợp nhóm thực tập tham vấn có giám sát

Để nâng cao kỹ năng thực hành tham vấn cho sinh viên K49, chúng tôi đã tổ chức đợt thực tập có giám sát từ phía giáo viên. Các công đoạn của quá trình giám sát thực tập được thiết kế như sau:

Để xác định cơ sở thực tập, giáo viên giám sát thực tập liên hệ các địa điểm thực tập có liên quan đến các lĩnh vực tham vấn, như tham vấn qua mạng (phòng tham vấn Online, CIHP); phòng tham vấn trực tiếp cho cá nhân và nhóm (Trường

Trung cấp kinh tế - du lịch Hoa Sữa); Tư vấn qua điện thoại, thư (Công ty Tư vấn An Việt Sơn). Người giám sát thảo luận sơ bộ lịch trình thực tập với cơ sở, hỏi về các công việc cụ thể mà cơ sở đang làm và khả năng họ có thể giúp.

Việc xây dựng mục tiêu, kế hoạch thực tập chung, phân công sinh viên thực tập dựa theo nhu cầu của sinh viên, thông báo cho các cơ sở và nhận lại sự phản hồi từ cơ sở được giáo viên, sinh viên và chuyên gia tư vấn ở cơ sở bàn bạc, chuẩn bị kỹ lưỡng. Thực tế lịch thực tập tham vấn của sinh viên bị trải dài thời gian vì mỗi cơ sở chỉ làm việc 1 đến 2 buổi đối với từng em. Tuy nhiên, do sinh viên cảm thấy được học nghề thực sự nên cả nhóm thực tập đã có mặt tại cơ sở thực tập gần như suốt hè.

Trước khi xuống cơ sở thực tập, giáo viên giám sát dành 2 buổi hướng dẫn, cung cấp, bổ xung cho sinh viên những kiến thức và kỹ năng liên quan đến phần thực tập của họ ở cơ sở. Khuyến khích sinh viên làm việc ở nhà theo bài tập giáo viên yêu cầu, như: làm ca tham vấn và tự phân tích, đánh giá ca theo hướng dẫn của giáo viên. Trong quá trình sinh viên thực tập, giáo viên giám sát làm việc với sinh viên tuần một buổi về tình hình thực tập trong tuần của SV, như thảo luận những khó khăn mà sinh viên đã gặp phải khi vận dụng lý thuyết vào thực hành ở cơ sở; mở rộng kiến thức về tham vấn cho sinh viên; phản hồi ý kiến của sinh viên với cơ sở và ngược lại (nếu có vấn đề). Trong các buổi làm việc với sinh viên, đặc biệt, chúng tôi đã sử dụng một số kỹ năng giám sát, trong đó chủ yếu vận dụng kỹ năng hỏi và lắng nghe nhằm tăng cường cho sinh viên những kỹ năng làm việc độc lập với đối tượng và giúp cho sinh viên cảm nhận tốt hơn về cảm xúc của mình và của đối tượng, giúp sinh viên nâng cao khả năng khám phá vấn đề, khả năng thấu cảm và khả năng đương đầu với vấn đề mà sinh viên muốn giúp đỡ v.v...

Vì sinh viên không phải là người có vấn đề tâm lý cần sự giúp đỡ của giáo viên giám sát, nên trong các buổi làm việc với sinh viên (thực chất là giám sát sinh viên thực tập), chúng tôi không quan tâm đến việc sinh viên cảm thấy thế nào về các vấn đề tâm lý của mình. Chúng tôi chỉ tập trung nói về vấn đề của đối tượng, về cách suy nghĩ, hành xử của sinh viên với đối tượng của họ. Có thể đưa ra một vài câu hỏi mà chúng tôi thường hỏi sau khi nghe sinh viên trình bày ca tham vấn của mình:

- *Bạn cảm thấy thế nào khi hỏi anh, chị ta như vậy?*
- *Trong trường hợp này, liệu ta có thể có cách nói khác?*
- *Nếu bạn được làm lại, bạn sẽ bắt đầu như thế nào?*
- *Xét về mức độ hài lòng, bạn sẽ cho mình bao nhiêu điểm trong ca này?*
- *Vậy những điểm chưa hài lòng là gì? v.v... và v.v...*

Trong trường hợp sinh viên hỏi chúng tôi về những kinh nghiệm cá nhân, chúng tôi thường nói: *"Về việc này, có thể một số người họ làm thế này..., nhưng một số khác họ đã thành công khi làm thế kia... Đây là những cách hành động phù*

hợp với họ. Còn chúng ta sẽ hành động theo cách của mình, chỉ các em mới biết phương án nào là tốt nhất cho mình". Những cách trò chuyện và hỏi như vậy đã gián tiếp nâng cao các kỹ năng làm việc của sinh viên với đối tượng mà sinh viên đang giúp đỡ. Về phía sinh viên, các em cũng thấy "thích thú" với cách làm việc như vậy.

Trước khi kết thúc đợt thực tập, tất cả sinh viên phải gửi bản thu hoạch có nhận xét, đánh giá của mình (không phải là báo cáo thực tập) cho cơ sở thực tập. Các cơ sở thực tập cũng gửi các nhận xét về từng sinh viên với những điểm ưu và hạn chế của họ cho giáo viên và cho sinh viên tham khảo. Sau đó giáo viên giám sát thực tập, người hướng dẫn thực tập ở cơ sở và sinh viên có buổi đánh giá, thảo luận quá trình thực tập và quan trọng hơn là nghe trực tiếp sinh viên phản hồi về đợt thực tập (như ở CIHP), hoặc sinh viên thảo luận cùng chuyên viên ở cơ sở, sau đó giáo viên giám sát và chuyên viên ở cơ sở thảo luận riêng với nhau (như ở phòng Tư vấn tâm lý Hoa Sữa).

Bản báo cáo thực tập của sinh viên được viết dựa trên những gì sinh viên đã thu nhận được từ việc vận dụng lý luận vào thực tiễn, từ việc học thực hành những kỹ năng tham vấn và từ việc trình bày và tự đánh giá các ca tham vấn cụ thể mà sinh viên đã thực hiện, mà không cần trình bày các nghiên cứu lý luận. Vì vậy, báo cáo cho phép giáo viên lượng hoá được mức độ lao động và hiệu quả thực tập của sinh viên.

3. Những điều rút ra từ thực tập có giám sát chuyên môn

Theo đánh giá của sinh viên, kết quả mà sinh viên nhận được từ đợt thực tập có giám sát là vô cùng hữu ích. Những kiến thức, kỹ năng và thái độ nghề nghiệp thu được đã giúp sinh viên gắn bó hơn với ngành được đào tạo và bước đầu giúp sinh viên hình dung cụ thể được nghề tham vấn hiện nay. Dưới đây là những ý kiến của sinh viên về hiệu quả thu được qua đợt thực tập tham vấn ở cơ sở có giám sát bởi giáo viên bộ môn:

"Tự tin hơn vào bản thân và tự tin trong giao tiếp với người khác; có quan hệ và hiểu biết tốt các cơ sở thực tập - một trong những nơi sinh viên sẽ đến hoặc không đến xin việc; nắm vững quy trình làm việc tại cơ sở thực tập và học được phong cách ứng xử của người làm công tác trợ giúp chuyên nghiệp; định hướng nghề nghiệp rõ ràng hơn; nhận biết được sự khác nhau giữa lý thuyết và thực tiễn và vận dụng được lý thuyết đã học vào thực tiễn; nắm vững được một số kỹ năng làm việc với cá nhân, như kỹ năng trò chuyện, kỹ năng nhận biết cảm xúc của người nói, kỹ năng thấu cảm và một số kỹ năng làm việc trong nhóm, như biết cách tổ chức sinh hoạt nhóm, biết đặt câu hỏi xoay vấn".

Xét từ góc nhìn của giáo viên, thực tập có giám sát đòi hỏi cơ sở đào tạo phải có mối quan hệ tốt với cơ sở thực tập. Hiện nay, các cơ sở thực tập tâm lý gần như hướng dẫn tình nguyện cho sinh viên. Vì vậy, không phải lúc nào các bác sỹ tâm thần, các chuyên gia tham vấn ở các cơ sở đó cũng gắn trách nhiệm của mình với sinh viên thực tập. Về lâu dài sự giúp đỡ này cần được xây dựng trên cơ sở

pháp lý và mang tính chuyên nghiệp. Ngoài ra, để quá trình thực tập có hiệu quả, sinh viên cần được tăng cường hiểu biết nhiều hơn về công việc của từng cơ sở - nơi họ sẽ đến thực tập và sinh viên phải được chuẩn bị tốt hơn về thái độ thực tập nghề nghiệp của mình. Giáo viên hướng dẫn cần làm việc cặn kẽ với từng nhóm sinh viên về chương trình, nội dung, hình thức thực tập và đặc biệt là giám sát những mục tiêu mà kỳ thực tập đã đặt ra.

Như giáo sư Jeffrey Fagen đã cảnh báo: Đào tạo trong trường đại học về tâm lý học chỉ cung cấp khung chương trình nhằm đạt mức cơ bản để làm nghề và việc hoàn thành chương trình học lý thuyết tâm lý không bảo hành cho sự hành nghề thành công. Vì vậy, việc thực tập có giám sát của các chuyên gia cơ sở và giảng viên đại học là rất cần thiết cho việc nâng cao tay nghề của sinh viên. Từ thực tế hướng dẫn sinh viên tâm lý học thực tập không hiệu quả tại cơ sở và việc thử nghiệm mô hình thực tập có giám sát chặt chẽ bởi những cán bộ giảng dạy có kinh nghiệm chuyên môn, đã gợi ý cho chúng tôi một số suy nghĩ sau:

- Cần xem xét lại quan niệm về thực tập thực tế của sinh viên ngành tâm lý học và tăng cường năng lực giám sát thực tập cho giáo viên trẻ.
- Các chuyên ngành tâm lý học cần xây dựng quy trình hướng dẫn thực tập với sự cam kết của các cơ sở thực tập.
- Cần xác định các tiêu chí phân biệt báo cáo thực tập thực tế với báo cáo nghiên cứu khoa học của sinh viên.

Tài liệu tham khảo

1. Duane Brown, Walrer B. Pryznasky, Ann C. Schulte. *Tâm lý học tư vấn*. (Chương Giám sát) bản dịch tiếng Anh của nhóm tác giả PGS,TS Nguyễn Hữu Thụ, Trương Phúc Hưng, Nguyễn Thế Hiếu, Vũ Hồng Phong, Phòng tư liệu Khoa Tâm lý học.
2. Jeffrey Fagen. *Giáo dục và đào tạo Tâm lý học ở Hoa Kỳ*. Bài tham luận của tiến sĩ, Hiệu trưởng Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn St. John. Hội thảo tâm lý học quốc tế, ĐHSP HN tổ chức, 2007.
3. E.D. Neukrug. *The world of the Counselors*. Chương Giám sát tham vấn. Books/ Cole Publishing Company, 1999.